

INOVAȚIE NEADECVATĂ ÎN ARHITECTURA POPULARĂ DIN DÂMBOVIȚA

Marian IACOB

Locuința și gospodăria țărănească au fost adesea descrise printr-un imobilism convingător și pitoresc. „Modificare“ sau „inovație“ par cuvinte îndepărtate de realitatea satului – comunitate închisă, cu reguli ferme și conservatoare. În fața evidențelor s-a acceptat totuși o evoluție lentă a arhitecturii populare, elementele noi apărând de la bun început într-un mod discret și adecvat. Schimbările ce n-au putut fi asumate de viziunile tradiționaliste sau lent-evolutive (ne referim la modificările deliberat și violent moderniste, sau la inovațiile neasimilate; sau insuficient asimilate) au fost expediate în categoria „kitsch“-ului.

„Kitsch“ul părea termenul predestinat să preia, îndreptățit sau nu, majoritatea conotațiilor negative ale evoluției arhitecturii populare. În toate ocupațiile și obiectele legate de gospodăria țărănească întâlnim elemente ale Kitsch-ului. Mai mult, Kitsch-ul însoțește majoritatea manifestărilor artei, artizanatului și meșteșugurilor. Cercetătorul de teren nu poate ignora această realitate; ba, chiar, evidența arhitecturii populare presupune cu necesitate stabilirea, fie și parțială, a unui inventar al obiectelor și elementelor kitsch, a traseelor și focarelor de inovație neadecvată. Cercetarea gospodăriei țărănești în unele microzone din Dâmbovița este una parțială; concluziile ei trebuie considerate, de aceea, ipoteze de lucru susceptibile a fi amendate, sau chiar infirmate în final. Aceste precauții fiind luate, trei sunt elementele de clarificat:

- definirea corectă a termenului „Kitsch“;
- câteva caracteristici ale gospodăriei țărănești în ariile cercetate, susceptibile a le diferenția față de zonele înconjurătoare;
- relațiile concrete între „kitsch“ și arhitectura populară în situațiile particulare rezultate în cercetarea de teren.

„Kitsch“ – în accepțiunea modernă – a fost folosit prima oară la München (Bavaria), în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Traducerea sa, și a verbelor asociate în limbajul colocvial, este: „a repară fără talent“; „a da rasol“; „a câpăci“. În general, desemnează, în perioada expansiunii industriale și a societății de consum, un surrogat, sau substitut al operei de artă, sau al obiectului artizanal. O nuanță importantă a adăugat termenului sociologul italian Cifredo Pareto, termenul „ofelinitate“ desemnând aspirația spre frumosul facil, convențional, arta accesibilă omului comun, mediocru. Extraordinara răspândire a Kitsch-ului în lumea modernă are ca suport alienarea și implicit modificarea mentalităților tradiționale. Obiectul, construcția, artizanatul kitsch sunt operele omului-kitsch, înstrăinat atât față de mediul natural, cât și față de operele și produsele sale. În românește cuvântul nu a fost corect și în întregime tradus și e copleșit de înțelesuri negative care-l scot, practic, în afara preocupărilor esteticii sau etnografiei. Ignorarea elementelor kitsch în arhitectura populară riscă să lipsească de înțeles schimbările din interiorul acesteia. Abraham Moles, în „Psihologia kitsch-ului“, spune că acesta este, în realitate, „o aspirație către bunul gust“, iar drumul către bunul-gust trece, în imensa majoritate a cazurilor, prin prostul-gust ca experiență ratată.

Gospodăria țărănească în microzonele cercetate din Dâmbovița, dincolo de asemănări cu zonele apropiate Muscelul și Prahova, prezintă și trăsături care o diferențiază. Ele sunt determinate de:

– procesul foarte accentuat și timpuriu al semi-urbanizării așezărilor sătești din județ – Târgoviștea fiind între 1396-1714 capitala Munteniei; modelul omniprezent al casei boieresti, negustorești, orășenești sau al așezămintelor bisericesti apasă de cincisute de ani asupra arhitecturii țărănești. Văile Ialomiței și Dâmboviței, legăturile sigure și ușoare din Bucureștii, Ploieștii și Piteștii au contribuit la colportarea modelor și modelelor. Și, de fapt, ceea ce evidențiază etnograful ca arhitectură „in situ“ are în general o vechime de o sută, o sută cincizeci de ani, perioadă de timp care reprezintă o culme a propagării kitsch-ului în artă, arhitecturi și meșteșuguri. În special „arhitectura de la 1900“, receptată, prin intermediari, de arhitectura țărănească între cele două războaie mondiale, a marcat o cotitură nu numai în decorul gospodăriei țărănești, dar a determinat transformarea volumului și funcționalității acesteia;

– al doilea element de diferențiere față de zonele vecine sunt materialele de construcție. În Dâmbovița piatra este la fel de des folosită ca în zonele învecinate, în schimb lemnul de construcție a devenit de multă vreme mai rar, dimensiunile

sale s-au redus, uneori a fost parțial, sau în întregime, înlocuit cu vârghele, grădele sau cărămidă, în cazul pereților și cu ipsos și cărămidă tencuită în anfiladele de stâlpi ai prispei și foișorului. Mai mult, pereții fragili din vârghele și grădele au fost reparați cu noile materiale fiabile: cărămidă sau betonul. Industria materialelor de construcție (cărămidă, cimentul, ipsosul, țigla, tabla), foarte bine reprezentată în județ, a contribuit printr-o lungă tradiție la modificări în gospodăria rurală: a impus schimbări în mentalitatea meșterilor de case, a determinat modificarea procedeelelor și tehologiilor de execuție.

– Există focare de iradiere a Kitsch-ului provenind de la etnici minoritari locuind în zone relativ compacte pe un arc situat la sudul Târgoviștei.

Am menționat, deja, că factorii de schimbare au afectat, vizibil sau discret, atât decorul, cât și volumul și funcționalitatea arhitecturii populare. Obiectul de arhitectură, fie locuință, anexă, împrejmuire și porți de intrare; fântână, troiță sau cruce de drum – are o existență lungă în timp. Majoritatea gospodăriilor țărănești vechi au schimbat trei sau patru generații de proprietari. Reparații și adăugiri au estompat uneori până la dispariție, înfățișarea obiectului inițial. Numai accidente de utilizare au condus la păstrarea obiectului de arhitectură în concepția inițială – și este de citat nefolosirea, din diverse motive, de la construire până azi, sau considerente economice care au făcut imposibile îmbunătățirile ulterioare edificării. Valoarea documentară a unei asemenea construcții este importantă atunci când există șansa de a o cerceta. Unele microzone inventariate nu dispun de un asemenea pattern; el poate fi reconstituit la modul ideal din elementele inițial conservate în componența mai multor gospodării țărănești, acceptând unele riscuri și incertitudini.

Casa țărănească a servit cu decență, simplitate și modestie trebuințelor proprietarilor. Majoritatea modificărilor în arhitectura populară, considerăm că au corespondent în schimbarea mentalităților tradiționale. Alți factori de presiune (fără pretenția ierarhizării): aspirația către arhitectura cultă, orășenească, considerată a avea un statut superior; noile materiale de construcție; mentalitatea nouă a unor meșteri de case; informație primită prin mass-media; influența modelelor și modelelor.

Kitsch-ul are o istorie în arhitectura populară; există generații de obiecte și elemente kitsch. Unele sunt aproape asimilate, există tendința de a fi considerate ca aparținând gospodăriei țărănești conservatoare. Unii amatori le colecționează ca elemente ale tradiției. În acest mod, oarecum ironic, Kitsch-ul dovedește că în multe cazuri a devenit inovație adecvată. Scoaterea lui în afara oricărei valori, chiar minore și imanente, s-ar dovedi contraproductivă.

Reîntorcându-ne la concretul lucrării de evidență, exemplele particulare din microzonele cercetate au fost grupate în categorii de Kitsch care modifică:

– funcționalitatea; volumetria; decorul gospodăriei țărănești – sau pe toate acestea la un loc.

Spațiile semi-deschise devin spații închise. Prisca și foișorul sunt închise cu geamlâc. Între stâlpii prispei și foișorului se montează panouri vitrate, care transformă prispa și foișorul în spații separate de exterior. Ele separă termic încăperile de temperaturile joase ale exteriorului. Scopul principal al închiderii este economisirea combustibilului și folosirea spațiilor câștigate în tot timpul anului. Aerisirea și luminarea camerelor cu ferestre în asemenea prispe și foișoare închise devine dificilă și improprie. În timp, determină modificarea planului casei, sau restrângerea acestor foste spații semi-deschise, care în arhitectura populară ocupau una sau mai multe laturi ale casei. Modificări importante apar în decorația stâlpilor, parmaclâcului, contrafiselor și fruntarelor decorative tradiționale. În satele Pietroșița, Moroieni, Brânești, Aninoasa, Râzvad există zeci de asemenea case cu geamlâc aparținând atât tipului de casă înaltă (cu două-trei nivele), cât și case joase. Geamlâcul e un exemplu de inovație care are o istorie și e receptat azi ca făcând parte din tradiția arhitecturii populare. Reprezintă, de fapt, o îndepărtare de legătură nemijlocită cu natura înconjurătoare, îndepărtare justificată de lipsa combustibilului (vatra nu poate arde continuu din lipsa lemnului de foc); conduce și la modificarea corpurilor de încălzit; casele cu geamlâc se înmulțesc atunci când geamul devine un material mai ieftin și mai ușor de găsit. Cele mai vechi case care au închis la țară prispa și foișorul cu geamlâc datează, în microzonele cercetate, de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Inovația închiderii cu geamlâc a dus la modificarea dimensiunilor spațiilor astfel închise; folosirea lor în tot cursul anului și amploarea mobilierului au determinat o mărire a lățimii lor. Cercevelele din lemn ale acestor geamlâcuri au fost în perioade mai apropiate înlocuite cu rame metalice. Un meșteșug înfloritor și rentabil produce azi asemenea închideri. Decorația cu ornamente vegetale sau geometrice; culoarea acestor cercevele metalice (adesea vopsite cu bronz auriu sau argintiu) sunt tipice pentru cazul „împrumut Kitsch peste Kitsch”; constituie un element de inovație agresivă. În localitățile semiurbanizate stârnesc chiar reacții negative din partea țărilor. Proliferează, totuși, sub presiune considerentelor economice și a mentalității noi a meșterilor de case.

Locuința unifamilială își mărește numărul de camere devenind adăpostul mai multor familii; mărirea numărului de camere se realizează la același nivel, sau

pe mai multe nivele. Accesele se multiplică, spațiile semideschise se fărâmițează, sau dispar; planul se schimbă după axe longitudinale sau transversale. Asocierea a două, sau chiar mai multe familii, e frecventă în ultimii cincizeci de ani. Planul și volumetria sunt înnoite și marchează o falie cu gospodăria țărănească tradițională. În zonele cercetate – astfel de locuințe sunt într-un număr important acolo unde au existat gospodării colective, sau în zonele în care terenul de construcție s-a fragmentat prin moștenire și unde o nouă împărțire a lui nu ar mai fi asigurat o lățime minimă necesară utilizării pentru construirea unei noi locuințe. Casele situate pe terenuri înguste au adoptat uneori circulații interioare de tip liniar „din cameră în cameră”; denumite sugestiv „case vagon” – lipsa lor de funcționalitate resimțindu-se accentuat. Reprezentând un regres față de planul tradițional cu tindă, care dirija circulația, după o „înflorire” în anii '30, ele au început să dispară din cauza non-funcționalității.

În condițiile locuințelor noi plurifamiliale, gospodăria țărănească nu a putut oferi un model; acesta a fost luat de la casa orășenească, sau din arhitectura montană; exemplele unei asemenea arhitecturi se găsesc atât în zona de nord a județului (Moroieni, Buciumeni, Pietroșița), cât și împrejurul Târgoviștei (Comișani, Răzvad, Mănești, Dragomirești, Aninoasa, Doicești).

Materialele folosite la construcția locuinței determină modificarea volumetriei acesteia. Acoperișul își modifică înălțimea din cauza înlocuirii șitei sau a șindrilei cu tablă, țiglă sau chiar olane, situație favorizată de dispariția corpurilor de încălzit tradiționale (s-a pierdut utilizarea ca afumătoare a podului locuinței). În general, pentru casele joase din Dâmbovița, raportul dintre înălțimea acoperișului și cea a pereților era de unu la unu. Aplatizarea acoperișului a determinat ca acest raport să devină unu la doi, sau chiar unu la trei. A apărut și cazul extrem al acoperișului-terasă, inovație agresivă și nejustificată funcțional, având în vedere abundența relativă a precipitațiilor.

– Funcțiuni noi modifică planul și volumetria locuinței țărănești. Programul băii sau al încăperii de spălat nu a fost inclus în vechea gospodărie țărănească. Closetul era situat separat de locuință și era legat de un sistem de fosă septică, puț absorbant sau alt sistem primitiv de canalizare adaptat la topografia locului. Spălătul era legat de o apă curgătoare apropiată, de fântână, sau existau recipiente mobile care nu ocupau permanent un spațiu special în interiorul locuinței, fiind depozitate în anexele locuinței. Modelul locuinței orășenești și apariția apei curente au modificat planul unor locuințe mai noi, incluzând și camera de baie sau de spălat. Ca inovații

neadevate se pot cita baia cu intrare din bucătărie, amestecând fluxurile de circulație sau baia amplasată fără legătură cu încăperile de locuit sau de dormit.

Materiale noi, piese de mobilier voluminoase modifică dimensiunile camerei de locuit sau de dormit, și a camerei curate. Noile planșee de beton armat permit dimensiuni mai mari ale camerelor. Mobila „orășenească“ e un factor de presiune pentru dilatarea dimensiunilor camerelor. Simetria locuințelor vechi rămâne o amintire; planul și volumetria adoptă din arhitectura romantică o asimetrie pronunțată, care e resimțită ca inovație și modă. Adesea elementul care accentuează camera principală e un acoperiș separat mai înalt ca restul șarpantei; prin neasimilarea modelului romantic apar o mulțime de spații moarte, iar la exterior dolii la nivelul cărora apa sau zăpada nu primesc pante de scurgere. Acest acoperiș „donjon“ este executat din tablă sau țiglă, în marea majoritate a cazurilor. În cazul celui din tablă – această inovație „romantică“ stimulează apariția, la coamă și streășină, a unor ornamente care înlocuiesc vechile „țepe“ și „ciocârlanii“ tradiționali; tratarea „romantică“ a arhitecturii tradiționale este un împrumut Kitsch cu vechime medie, considerând intervalul de timp pentru care se găsesc locuințe păstrate integral, respectiv dintre cele două războaie; în unele sate (Râzvad) aproape jumătate din casele vechi au arhitectură „romantică“. Jocul volumelor fiind greu de stăpânit, reușitele sunt rare. Ele există totuși, marcând o inovație căreia trecerea timpului i-a dat șansa unei parțiale adecvări. Trebuie remarcat că acoperișul „donjon“ nu evoluează din acoperișul tradițional care marchează foisorul de intrare la unele locuințe țărănești, el fiind un împrumut din arhitectura cultă.

– Inovații în decorul casei țărănești (cea mai mare presiune a Kitsch-ului o suportă decorul casei țărănești): o caracteristică esențială a Kitsch-ului fiind „prea multul“, îngrămădirea (display-ul) de obiecte și elemente decorative, presiunea acestuia asupra decorului auster al arhitecturii țărănești este uneori irezistibilă.

– Elementele decorative din lemn traforat: parmaclăcul, contrafisele, paziile și timpanul foisorului sunt acoperite cu traforaje. Este o achiziție cu vechime medie în arhitectura țărănească. Traforurile au motive și desene extrem de variate. Comunele de munte (Moroieni, Pietroșița) etalează o dantelărie a traforajului, mai ales în zonele centrale, unde casele aspiră la funcții comerciale, sau de găzduire a turiștilor. Apar la sfârșitul anilor '20 anfilade de baluștri strunjiți copiindu-i pe cei din arhitectura neoclasică.

– Stâlpii de lemn sunt înlocuiți cu stâlpi din beton armat. Noul material renunță la ornamentația caracteristică lemnului, sau o imită schimbând ponderea și

proporțiile decorului. Arcadele dintre stâlpi sunt uneori „gotice“ sau „miceniene“ și reprezintă, cu tot motivul „istoric“, inovații agresive.

– Geamlăcuri, uși și ferestre exterioare din metal înlocuiesc tâmplăria din lemn. Inovația forțată economic de ieftinirea profilelor metalice și de existența în centrul județului a unei mari oțelării. Sunt două feluri de adecvare: încercări stângace de a imita decorul tâmplăriei de lemn, sau atitudinea deliberat „modernistă“, de ruptură declarată cu tradiția (cele două maniere le numim soft-Kitsch și hard-Kitsch).

– Ornamente din tablă la jgheaburi, burlane și la coamele acoperișurilor: practic, o gamă nesfârșită de animale, vegetăție și motive geometrice imitate în tablă. Se ajunge până la contrafacerea, din tablă, a țiglei solzi sau a șindriei; la coamă, în locul ciocârlanilor și a țepelor se amplasează un soi de giruete cu cupe care se rotesc în bătaia vântului ca niște turbine eoliene miniaturale. Se mai pot întâlni, închipuiți în tablă, lei, elefanți, sirene, plante cu frunze necunoscute, sau de nerecunoscut. Toată această faună și floră luxuriantă are adesea ca autori meseriași țigani, care dețin în unele zone un monopol subînțeleș al tinichigeriei pentru construcții (exemplu, în comuna Comișani). Ca variantă a țepelor exotice din tablă în unele sate cu meșteri olari (Drăgăești) apar ornamente de ceramică arsă reprezentând păpuși – în general femei – cu costume parțial populare, parțial orientale. Ca variantă mai veche există acoperăminte de țepe ilustrate de cocoși, și țigle de coamă – de capete de delfini care au fost confecționate în serie în unele fabrici, între cele două războaie mondiale. Aceste piese de ceramică nesmălțuită par azi foarte bine integrate arhitecturii țărănești, în comparație cu grădinile zoo sau botanice din tablă zincată, care invadează învelitorile caselor din unele sate.

– Ornamente de ipsos și tencuială: sunt ordonate inițial pe anumite registre, sau ocupă anumite poziții pe fațada caselor țărănești; reprezintă motive geometrice, semne solare, arborele vieții. Din arhitectura cultă au fost împrumutate frunzele de acant, capiteluri, jerbele și ghirlandele, o serie întreagă de ornamente și ancadrame în relief la uși și ferestre. S-au produs ornamente de serie, orizontale, care accentuează cornișele. Ornamentele, inițial monocrome, au fost ulterior colorate naturalist; arborele vieții în glastră ocră este vopsit cu verde de China; florile sunt roșii, albastre, galbene, uneori au toate aceste culori deodată.

– O altă inovație reprezintă pictura în ulei pe pereții exteriori ai caselor, pe prispă sau lângă accesul principal. Scenele sunt exotice, romantice, medievale sau idilice. Comunele Văcărești, Băleni, Comișani expun o colecție întreagă de

castele medievale, păduri cu cerbi și căprioare, peisaje cu cascade, lebede plutind pe lacuri de un albastru incredibil.

Uneori, în tencuiala pereților se încastrează fragmente de plăcuțe ceramice divers colorate, motivele repetând ornamentele țesăturilor populare, în general brâuri orizontale și verticale, sau romburi concentrice multicolore.

Cele înfățișate mai sus sunt o mică parte din inovațiile pe care le-a suportat decorul casei țărănești în Dâmbovița. Aflate pe diverse trepte de adecvare cu tradiție, fără a exclude și ruptura agresivă, dar copiind, în general, sau îmbogățind decorul tradițional. Gradul lor de asimilare se deplasează discronic precum o cortină-limită între tradiție și inovație. Trebuie spus că există, pentru etnograf, multe tentații subiective în aprecierea Kitsch-ului. Pentru a nu eșua în aprecieri personaliste – ajutorul îl constituie percepția Kitsch-ului discret și a celui agresiv chiar în comunitățile sătești în care acesta apare. Succesul inovației e ilustrat de prozelitism. Răspândirea unui decor-Kitsch și repetarea lui sunt în general legate de felul cum e el apreciat – pragmatic, sau ca aspirație –, integrându-se unei serii care are la extremă tradiția și inovația absolute.

O cercetare de teren parțială nu poate oferi date statistice sigure privind întinderea Kitsch-ului în gospodăria țărănească. Mentalitatea Kitsch cu modul ei achizitiv-posesiv de aplecare asupra lumii obiectelor este evidentă și se generalizează. Nuanța necesară a inovației neadecvate, care trebuie accentuată, este aspirația spre frumosul acceptabil și confortabil; în acest final provizoriu, trebuie spus, de asemenea, că o acută lipsă a transcendentului și o falsă eficiență determinată consecutiv toate actele și obiectele Kitsch. Noutatea achizițiilor Kitsch din ultima perioadă derivă din polarizarea accentuată între atitudinea gratuit-lucidă și cea fals-funcțională.

Calea spre „satul planetar“, anunțat de Marshall Mc Luhan, va reuni utilități urbane de ultimă oră, informație, tradiție rurală și conduită ecologică față de mediu. Arhitectura populară urmează să-și probeze supraviețuirea pe acest drum deja început.

BIBLIOGRAFIE

1. Constantin, Paul – *Industrial design*, Ed. Meridiane, Buc., 1973.
2. Fleing, Villiam – *Arte și idei*, Ed. Meridiane, Buc., 1983.

3. Ghyka, Matila – *Estetica și teoria artei*, – Ed. științ. și enciclop., Buc., 1901.
4. Grigorescu, Dan – *Pop Art*, Ed. Meridiane, Buc., 1975.
5. Guyau, Jean-Marie – *Problemele esteticii contemporane*, Ed. Meridiane, Buc., 1990.
6. Ionescu, Grigore – *Arhitectura populară în România*, Ed. Meridiane, Buc., 1971.
7. Le Goff, Jacques – *Pentru un alt ev mediu*, Ed. Meridiane, Buc., 1986.
8. Moles, Abraham – *Psihologia Kisch-ului*, Ed. Meridiane, Buc., 1980.
9. Panciu, Andrei – *Din arhitectura lemnului în România*, Ed. Tehnică, Buc., 1977.
10. Stoica, Georgeta, Petrescu, Paul – *Arta populară românească*, Ed. Meridiane, Buc., 1981.
11. Strauss, Claude-Levi – *Antropologia structurală*, Ed. Politică, Buc., 1978.
12. Vatasianu, Virgil – *Istoria artei Europene*, Ed. Didactică și Pedagog., Buc., 1967.
13. Vulcănescu, Romulus – *Dicționar de Etnologie*, Ed. Albatros, Buc., 1979.
14. Uscățescu, George – *Ontologia culturii*, Ed. Științ. și Enciclop., Buc., 1987.
15. *** – *Arta populară românească*, Ed. Academiei, Buc., 1969.
16. *** – *Locuința sătească din România*, Ploiești, 1989.

INNOVATION NON ADÉQUATE DANS L'ARCHITECTURE POPULAIRE DE DÂMBOVIȚA

RÉSUMÉ

L'article comprend les résultats de l'évidence de l'architecture populaire des micro-zones du département Dâmbovița (Les vallées des rivières Ialomița et Dâmbovița, les alentours de Târgoviște).

Devant le chercheur scientifique de terrain il y a le problème de l'innovation non-adéquate, du kitsch dans l'architecture traditionnelle et populaire.

Dans les micro-zones examinées on a déterminé des innovations non-adéquates dans la volumétrie, dans le fonctionnement et le décor du foyer rustique.

On a déterminé aussi plusieurs couches et niveaux d'innovation dans l'évolution historique des innovations du foyer rustique de Dâmbovița.

Les conclusions de la recherche scientifique sont partielles: pourtant le problème de l'innovation représente une réalité qui ne peut pas être négligée par le chercheur de terrain.